

K terminológii nezávislých kultúrno-umeleckých iniciatív na Slovensku

Michal Kočíš

Abstrakt

Predkladaný text pojednáva o teoretických východiskách k odbornej terminológii nezávislej kultúry a umenia na Slovensku. Konkrétne sa zameriava na problematiku nedostačujúceho terminologického vymedzenia v oblasti nezávislých kultúrnych a umeleckých priestorov, ktoré sú všeobecne známe ako nezávislé kultúrno-umelecké centrá. Text je súborom prvotných poznámok (úvah) k budúcej štúdiu, ktorej cieľom je priniesť nový terminologický rámec využiteľný nielen v oblasti vedeckého bádania.

Key words

Nezávislosť, kultúrne centrum, komunita, bod, uzol, Fond na podporu umenia.

Úvod

Prostredie slovenských nezávislých kultúrnych centier sa za takmer dvadsať rokov od vzniku prvých nezávislých kultúrnych centier výrazne zmenilo. Dnes už okrem etablovaných nezávislých kultúrnych centier registrujeme aktivity desiatok ďalších iniciatív spadajúcich do oblasti nezávislej, štátom nezriadovanej, kultúrno-umeleckej oblasti. Stretávame sa tak s rôznymi – priestormi, bodmi, kaviarňami, mobilnými centrami alebo bunkami, v ktorých sú realizované v menšom či väčšom rozsahu kultúrno-umelecké aktivity. V prípade týchto iniciatív sa mimo iného problematickým často stáva umelo vytvárané pomenovanie, keď sa mnohé z nich označujú ako nezávislé kultúrne centrum. Na strane druhej, veľké, dlhodobo fungujúce centrá sa prívlastku „nezávislé“ čoraz viac stráňajú a používajú všeobecnejšie označenie kultúrne centrum. Spoločným menovateľom týchto javov môže byť meniace a neustále sa vyvíjajúce prostredie nezávislej kultúry, na ktoré dnes vplýva viacero faktorov. Cieľom nášho príspevku je tieto faktory pomenovať a zároveň rozšíriť terminologický rámec o ďalšie termíny. Pre lepšie pochopenie nutnosti vymedzenia hlavných termínov chceme zároveň v krátkosti priblížiť vývoj v oblasti nezávislých kultúrnych centier na Slovensku od porevolučných rokov až po dnešok, keď okrem stabilne a dlhodobo fungujúcich nezávislých kultúrnych centier registrujeme desiatky ďalších „kultúrnych centier“ pri ktorých je označenie „centrum“ z odborného hľadiska diskutabilné a sporné.

Počiatky nezávislých kultúrnych centier na Slovensku siahajú do porevolučných rokov, keď občiansky aktívni ľudia začali vytvárať rôzne iniciatívy či komunity s cieľom prinášať iné formy umenia a kultúry. Alebo chceli, ako píše Slavo Krekovič: „...vniešť do svojho prostredia čosi, čo mu dovtedy chýbalo“¹ V prvých rokoch po novembri '89 išlo hlavne o iniciatívy bez stáleho a pevného bodu. Boli to napríklad hudobné kluby, nezávislé galérie či umelecko-kultúrne komunity. Je dôležité dodať, že v začiatkoch tak, ako niektoré iniciatívy vznikali, tak aj zanikali a vznikali ďalšie. Tento „kolobeh“ mohol mať niekoľko príčin - napríklad častú fluktuáciu „tvári“ jednotlivých iniciatív, zle nastavenú kultúrnu politiku alebo aj nestabilné priestorové zázemie.

V druhej polovici deväťdesiatych rokov sa situácia postupne mení, prevažne vo veľkých krajských mestách už registrujeme výraznejšie aktivity, čo do určitej miery súvisí so zmenou politickej klímy. Z týchto aktivít sa začiatkom nového milénia sformovali prvé iniciatívy, ktoré dnes vďaka ich kontinuálnej a profesionálnej práci poznáme aj v širšom spektre ako nezávislé kultúrne centrá. V Bratislave je to A4 – priestor súčasnej kultúry (pôvodne A4 – nultý priestor), v Žiline Stanica Žilina-Záriečie a v Košiciach Tabačka Kulturfabrik ako tretí spoločenský projekt občianskeho združenia Bona Fide, ktorého prvé aktivity datujeme do vyššie spomenutých deväťdesiatych rokov.

Medzi rokmi 2000 až 2010 vznikajúce nezávislé kultúrne centrá budovali priestorové a personálne zázemie. V rámci začlenia Slovenska do Európskej únie sa uchádzali o finančné dotácie v európskych dotačných schémach, vďaka čomu mohli rozvíjať rôzne programové línie. Rovnako začali využívať rôzne európske mobility pre umelcov, čím priniesli do slovenského umelecko-kultúrneho priestoru nové formy umenia a tvorivých postupov. Slovenský divadelný vedec a kritik Miroslav Ballay v tejto súvislosti píše: „Je viac než zrejmé, že nezávislé kultúrne centrá inšpiratívne integrovali a zblížovali domácich tvorcov so zahraničnými partnermi, zabezpečovali umeleckú kooperáciu na interkultúrnej linke.“² Vo svojich tvrdeniach predovšetkým zdôrazňuje edukačný potenciál jednotlivých nezávislých kultúrnych centier. Ako ďalej konštatuje: „Neraz práve nezávislé kultúrne centrá poskytli publiku aktuálne témy, korešpondujúce s daným miestom kultúrnych centier, ich kultúrnou pamäťou.“³ Práve táto časť jeho výskumov nám napomáha k stanoveniu konkrétnych kritérií, pri ktorých zohľadňujeme rozvoj a podporu komunit v mieste pôsobenia nezávislého kultúrneho centra, ako aj edukáciu, revitalizáciu a kultiváciu verejného priestoru.

Po roku 2010 dochádza k určitej personálnej, priestorovej a programovej stabilizácii. Etablované centrá majú svoju organizačnú štruktúru, dramaturgiu a plán pre ďalší rozvoj. Rovnako v tom čase v menších mestách po vzore prvých nezávislých kultúrnych centier vznikajú ďalšie iniciatívy. Nezávislé kultúrne centrá sa stávajú plnohodnotnou súčasťou kultúrneho a verejného priestoru. V niektorých prípadoch dokonca nahrádzajú chýbajúce štátom zriaďované kultúrno-umelecké organizácie. So zmenou situácie v oblasti nezávislej kultúry priamo súvisí vznik Antény – siete pre nezávislú kultúru (ďalej len Anténa), ktorej cieľom je

¹ DUCHOVÁ, Z. - KREKOVIC, S.: *BA!! Miesta živej kultúry (1989-2016)*. Bratislava: Atrakt Art, 2016, s. 7.

² BALLAY, M.: Dramaturgické línie nezávislých kultúrnych centier. Stanica Žilina-Záriečie a Záhrada – Centrum nezávislej kultúry. In KNOPOVÁ, E. (ed.): *Súčasná slovenská divadlo v dobe spoločenských premien. Pohľady na slovenské divadlo*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2017, s. 303.

³ Tamže, s. 304.

napomáhať k zlepšeniu pozície nezávislej kultúry v spoločnosti, ako aj zastupovať kultúrne centrá v komunikácii s orgánmi štátnej správy. Tá definovala kritériá pre členstvo v sieti nezávislej kultúry. Anténa uvádza, že riadnymi členmi môžu byť právnické osoby, ktoré vykonávajú svoju činnosť v oblasti nezávislej kultúry na Slovensku a spĺňajú nasledovné kritériá: “

- neboli zriadené za účelom vytvárania zisku a ich hlavná činnosť nie je vykonávaná za účelom zisku,
- vykonávajú aktivity počas celého roka (kontinuálne) a nevenujú sa iba jednorazovým akciám,
- prevádzkujú stály priestor, určený primárne na realizáciu aktivít v oblasti nezávislej kultúry,
- vykonávajú svoju činnosť na profesionálnej báze,
- vznikli ako občianska iniciatíva a nie sú zriaďované orgánmi štátnej správy ani samosprávy.⁴

Ak si porovnáme zoznam organizácií z webovej stránky Antény, v ktorom sú uvedení riadni členovia Antény s uvedenými kritériami, zistíme, že medzi zoznamom a kritériami je určitá diskrepancia. Ako príklad môžeme uviesť Divadlo z Pasáže, ktoré je mestským divadlom v Banskej Bystrici. Diskutabilným môžu byť tiež členstvá dvoch občianskych združení, ktoré neprevádzkujú stály priestor – Nástupište 1-12 (Topoľčany) a Hidepark (Nitra), alebo aj členstvo KC Dunaj (Bratislava), ktoré tvorí programovú skladbu z veľkej časti formou prenájmu priestorov. Dodajme, že Anténa združuje všetky právnické osoby vykonávajúce činnosť v oblasti nezávislej kultúry. Nerozlišuje medzi kultúrnymi centrami, uzlami a bodmi. Žiadateľ musí spĺňať len stanovené kritériá a uhradiť poplatky súvisiace s členstvom. Je potrebné uviesť, že Anténou nastavené kritériá dokážu eliminovať rôzne kaviarne a kluby, o ktorých hovoríme v rámci našich výskumných aktivít ako o kultúrnych bodoch.

K výraznejším diskrepanciám, ktoré nás nútia k terminologickému vymedzeniu a stanoveniu nových kritérií dochádza najmä po vzniku Fondu na podporu umenia (ďalej len FPU) v roku 2015. FPU na jednej strane ako prvá verejnoprávna inštitúcia začal brať do úvahy existenciu nezávislých kultúrnych a umeleckých centier. Na strane druhej, po jeho vzniku sa v odbornom a verejnom diskurze začali čoraz častejšie objavovať otázky súvisiace s financovaním nezávislej a alternatívnej kultúrno-umeleckej scény. Na základe už uskutočnených výskumných aktivít, v ktorých sme analyzovali štruktúru podpornej činnosti Fondu, konštatujeme, že za súčasného nastavenia kritérií štruktúry podpornej činnosti FPU sa ako najproblematickejšia javí udržateľnosť menších a vznikajúcich kultúrnych centier. Výsledky výskumu tiež poukázali na nedostatočné terminologické rozlíšenie v rámci *Podprogramu 2.2 Aktivity kultúrnych a umeleckých centier*, ktorý v kontexte kultúrnych a umeleckých centier pracuje len s dvomi kategóriami: väčšie kultúrne a umelecké centrum a malé kultúrne a umelecké centrum. Podprogram určený väčším kultúrnym a umeleckým centrom sa z terminologického hľadiska nejaví ako problematický, pretože kritérium podmieňujúce preukázateľné päťročné fungovanie kultúrneho centra eliminuje neoprávnených žiadateľov. Zoznam podporených projektov za prvé štyri roky fungovania tiež dokazuje, že v prípade väčších kultúrnych a umeleckých centier ide

⁴ Web (1) Anténa. [Online]. [cit. 10.9.2019]. Dostupné na internete: <https://www.antenanet.sk/clenovia/>.

o ustálení skupinu etablovaných kultúrnych centier, ktoré už majú svoje výsledky vo viacerých smeroch – dramaturgii programu, personálnom a priestorovom zabezpečení. Doterajší výskum naznačil, že ako problematický sa javí prioritne *Podprogram 2.2.2 Aktivity malých kultúrnych a umeleckých centier*, kde nie sú v rámci štruktúry podpornej činnosti dostatočne špecifikované kritéria, čím nedokáže FPU dostatočne dobre eliminovať menšie kultúrne centrá od ďalších projektov, u ktorých nie sú kultúrno-umelecké aktivity ich hlavnou činnosťou. Rovnako pozorujeme, že grantová politika núti žiadateľov umelo pomenovávať ich aktivity, čoho dôsledkom je skutočnosť, že vo verejnom diskurze sa čoraz častejšie objavuje termín „kultúrne centrum“ v súvislosti s rôznymi kaviarňami a klubmi. Vychádzajúc z článku Beáty Belákovvej uverejnenom v *Knižnej revue* môžeme ako príklad uviesť mladé púchovské libresso *Podivný barón*. Autorka v úvode textu prezentuje Podivného Baróna ako knižkupectvo, no v ďalšej vete už o ňom píše ako o kultúrnom centre. Uvádza, že Podivného baróna založili najskôr ako živnosť a snažili sa využívať dotácie, na ktoré im vznikol nárok. Ďalej cituje spoluzakladateľku Petru Pobežalovú: „Tým, že organizujeme veľa kultúrnych podujatí, sme zistili, že by pre nás bolo výhodnejšie založiť občianske združenie.“⁵ V novšom článku Moniky Kompaníkovej, ktorý vyšiel v knižných novinách *Čo čítať?* spoluzakladateľka Petra Pobežalová hovorí: „Najskôr sme otvorili kaviareň, potom sme sa pretransformovali na občianske združenie a začali robiť podujatia, aby sme prilákali ľudí, teraz sme malé kultúrne neformálne centrum a podarilo sa nám získať grant z Fondu na podporu umenia. Zámer bol nemať paralelnú prácu a živiť sa len klubom. To by nás bavilo, bol by to ideál, ale zatiaľ do nejde.“⁶

Obrázok 1 Projekty podorené FPU v roku 2015. Zdroj, autor.

⁵ BELÁKOVÁ, B.: S podporou mesta podľa vlastných predstáv In *Knižná revue*, 2018, s. 32.

⁶ KOMPANÍKOVÁ, M.: Nová púchovská kultúra In *Čo čítať?*, 2019, s. 2.

Obrázok 2 Projekty podporené FPU v roku 2018. Zdroj, autor.

Pri pohľade na mapy z rokov 2015 až 2018, na ktorých sú zobrazené podporené projekty v rámci Programu *Aktivity kultúrnych a umeleckých centier* vidíme, že ich počet sa každým rokom zvyšuje, čo ale nutne nemusí svedčiť o tom, že nezávislá kultúra a umenie je na vzostupe. V žiadnom prípade nechceme spochybňovať aktivity týchto kníhkupectiev a kaviarní. Často ide o podniky pôsobiace v menších mestách a regiónoch, čo do určitej miery limituje ich možnosti, ale napriek tomu dokážu z časti vytvárať protipól k dominantnej mainstreamovej kultúre. Je ale nutné vo vzťahu k etablovaným kultúrnym centrom a ich aktivitám, ako aj vo vzťahu k dotačným schémam poukázať na nutnosť presnejšieho terminologického vymedzenia v rámci ktorého by sme definovali takéto priestory ako kultúrne body. V našom prípade označuje bod projekty s jednoduchším modelom fungovania, kedy nie sú kultúrno-umelecké aktivity hlavnou činnosťou a zároveň je daný priestor len malou časťou celkového kultúrneho priestoru.

Medzi kultúrne priestory by sme mohli na základe uvedeného zaradiť napríklad: *Kaviareň Christiania* (Prešov), *Trafačka* (Nitra), *Kaviareň Viola* (Prešov), *Stromoradie* (Prešov). Okrem kultúrnych bodov sa medzi podporenými projektmi v rámci podprogramu *Aktivity malých kultúrnych a umeleckých centier* nachádzajú projekty, ktoré nespĺňajú niektoré z nami určených kritérií k definovaniu nezávislých kultúrnych centier, ale svojimi aktivitami preyšujú kultúrne body, respektíve kultúrne a umelecké aktivity sú ich hlavnou činnosťou. To znamená, že sa nachádzajú niekde medzi kultúrnymi bodmi a kultúrnymi centromi. Ak zohľadníme veľkosť miesta a regiónu ich pôsobenia, mohli by sme k zaradeniu týchto projektov použiť FPU definované označenie malé kultúrne centrum. V prípade, že chceme dostať tieto projekty mimo rámec podpornej štruktúry FPU a definovať ich v kontexte širšieho výskumu, použili by sme termín kultúrny uzol.

Nad kultúrnym uzlom môžeme uvažovať ako nad kultúrnym projektom, ktorý sa nachádza v určitej fáze vývoja a zároveň môže byť miestom, v ktorom dochádza k prieniku viacerých

aktivít rôzneho charakteru (kultúrneho, komunitného, umeleckého). Z hľadiska kritérií využívame k definovaniu kultúrneho uzla viac-menej totožné kritériá ako v prípade kultúrnych centier. Za hlavné kritériá, ktoré odlišujú kultúrne centrum od kultúrneho uzla považujeme päťročné kontinuálne pôsobenie, priestorové zázemie a štruktúru programovej skladby. Medzi kultúrne uzly môžeme zaradiť napríklad: *Hidepark* (Nitra), Bašta (Bardejov), *Diera do sveta* (Liptovský Mikuláš), *Nástupište 1–12* (Topoľčany).

Od roku 2018 pracuje FPU v rámci programovej štruktúry s termínom rezidenčné centrum. O podporu v *Podprograme 2.2.3 – Aktivity rezidenčných centier* bola určená pre fungujúce a začínajúce rezidenčné centrá. Štruktúra podpornej činnosti podmieňovala podporu každého rezidenčného centra výstupom v podobe verejnej prezentácie umelca. Minimálna dĺžka trvania rezidencie bola stanovená na dva týždne a maximálne na jeden rok. Z hľadiska výskumu je v centre nášho záujmu občianske združenie Štokovec, priestor pre kultúru, ktoré prevádzkuje kultúrno-rezidenčné centrum Banská St a nica (Banská Štiavnica). Genéza aktivít centra v kontexte podpornej činnosti FPU dokazuje, že aj etablované centrá sú schopné uchádzať sa o podporu v programe určenom väčším kultúrnym centrom prechádzajú vývojom, keď sa snažia nájsť a definovať ťažisko svojich aktivít.

Záver

Naše výskumné aktivity nás vedú k záveru, že momentálna podoba štruktúry podpornej činnosti FPU umožňuje v nami analyzovaných podprogramoch získať finančnú dotáciu aj subjektom, ktorých primárnou činnosťou nie sú kultúrne a umelecké aktivity. Ako problematické sa javí nedostatočné terminologické vymedzenie, v ktorom pracuje FPU len s kategóriami: väčšie kultúrne a umelecké centrum, malé kultúrne a umelecké centrum, rezidenčné centrum. Na druhej strane je potrebné uviesť, že FPU so štruktúrou podpornej činnosti neustále pracuje, čoho dôkazom je jeho rozšírenie o podprogram aktivít rezidenčných centier. V teoretickej rovine by možným riešením do budúcnosti mohlo byť rozšírenie štruktúry podpornej činnosti o akýsi štartovací podprogram, v ktorom by sa o podporu mohli uchádzať najrôznejšie kultúrne body a uzly. Úlohou tohto podprogramu by bolo dať podporeným projektom prvotný impulz a pomôcť im v rozvíjaní kultúrno-umeleckých aktivít.

Štúdia je výstupom grantového projektu:

VEGA 1/0282/18 Charakter a vývoj nezávislej kultúry a umenia na Slovensku po roku 1989.

Literatúra a zdroje

- BELÁKOVÁ, B.: S podporou mesta podľa vlastných predstáv In *Knižná revue*, 2018, roč. 28. č. 05, s. 32 – 33. ISSN 1210-1982.
- DUCHOVÁ, Z. - KREKOVIC, S.: *BA!! Miesta živej kultúry (1989-2016)*. 1. vyd. Bratislava: Atrakt Art, 2016. 237 s. ISBN 978-80-9725-280-9.
- KNOPOVÁ, E. (ed.): *Súčasná slovenská divadlo v dobe spoločenských premien. Pohľady na slovenské divadlo*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2017. 368 s. ISBN 978-80-22-41-620-7.
- KOMPANÍKOVÁ, M. Nová púchovská kultúra In *Čo čítať?*, 2019, roč. 7. č.1, s. 2 – 03. ISSN 2585-7819.

On the terminology of independent cultural and artistic initiatives in Slovakia

The presented text deals with theoretical background to the professional terminology of independent culture and art in Slovakia. Particularly it focuses on the issue of insufficient terminology in the field of independent cultural and artistic spaces, which are generally known as independent cultural and artistic centers. The text is a set of initial remarks for the future study, which aims to bring a new terminology framework useful not only in the field of scientific research.

Mgr. art. Michal Kočíš

Katedra kulturológie, FF UKF v Nitre

Hodžova 1

949 01 Nitra

michal.kocis@ukf.sk